

Особистісна зрілість як чинник формування психологічної культури майбутнього фахівця

Стаття присвячена актуальній проблемі практичної психології – формуванню психологічної культури майбутнього фахівця – педагога. Відстежується позитивний зв'язок між рівнем сформованості психологічної культури студентів та їх особистісною зрілістю (зокрема, з такими її компонентами: рівень домагань, самоствавлення, Я-концепція, емпатія, почуття громадянського обов'язку, патріотизм). Обґрунтовується можливість підвищення психологічної культури студентів через розвиток особистісної зрілості активними соціально-психологічними методами навчання.

Ключові слова: психологічна культура фахівця, особистісна зрілість, самоствавлення, мотивація досягнення, Я-концепція, емпатія, почуття громадянського обов'язку.

Стаття посвящена актуальній проблемі практичної психології – формуванню психологічної культури майбутнього фахівця – педагога. Виявлено позитивну взаємозв'язок між рівнем сформованості психологічної культури студентів та їх особистісною зрілістю (в частині, з такими її компонентами: рівень домагань, самоствавлення, Я-концепція, емпатія, почуття громадянського обов'язку, патріотизм). Обґрунтовується можливість підвищення психологічної культури студентів через розвиток особистісної зрілості активними соціально-психологічними методами навчання.

Ключевые слова: психологическая культура специалиста, личностная зрелость, самоотношение, мотивация достижения, Я-концепция, эмпатия, чувство гражданского долга.

Психологічні труднощі, з якими стикається фахівець педагогічного профілю з приходом на роботу (учитель, психолог, філософ, культуролог) зумовлюються переважно низьким рівнем як загальної, так і професійної психологічної культури, а відтак цілеспрямоване формування цих феноменів в процесі підготовки спеціаліста сприяло б значному зменшенню конфліктів, встановленню позитивних взаємовідносин з колегами, учнями, батьками.

У найбільш загальному розумінні психологічна культура включає: вміння розбиратися в психології інших людей; вміння емоційно відгукуватися на поведінку і стан співбесідника; вміння

застосовувати засоби впливу, які відповідають індивідуально-психологічним особливостям кожного [1], [4].

Психологічна культура формується на основі власного стихійного досвіду спілкування, який, на жаль, не завжди є ефективним, оскільки в людини виробляються і закріплюються стереотипи мислення, які важко подолати, а, опираючись на деякі позитивні ситуації спілкування, індивід продовжує вірити в правильність цих стереотипів. Можливе і цілеспрямоване формування психологічної культури, яке включає:

- збагачення науковими психологічними знаннями (когнітивний компонент);
- формування здатності до співпереживання, до емпатії (емоційний компонент);
- вправлення в такій поведінці, яка не принижувала б гідності інших людей (поведінковий компонент) [1].

Цей процес може бути більш або менш успішним в залежності, за нашим припущенням, від рівня особистісної зрілості студента.

Особистісна зрілість – це якість, яка визначається, перш за все, віком людини аналогічно фізичній зрілості. Стосовно особистості мова йде про засвоєння моральних норм, принципів міжособистісного спілкування, поведінки в колективі і т.д.

Водночас, особистісна зрілість не є функцією лише віку, результатом дорослішання. Вона визначається і тими конкретними умовами, в яких формується і з якими вступає у взаємодію особистість. А тому є приклади як ранньої зрілості, так і дорослої інфантильності. Можна гіпотетично стверджувати, що в особистісній зрілості відображається рівень психологічної культури особистості, а успішність процесу формування психологічної культури особистості визначається особистісною зрілістю. Тобто ми виходили з припущення, що ці процеси органічно взаємопов'язані та обумовлюють один одного [3].

Особливості особистісної зрілості майбутніх практичних психологів ми виявляли за допомогою “Тесту-запитальника особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха [2]. Дослідження проводились в НПУ імені М.П.Драгоманова з майбутніми філософами, психологами та культурологами.

Загальна тенденція в процесі професійної підготовки майбутнього фахівця свідчить про підвищення психологічної зрілості від 1-го до 5-го курсу, що відбувається під впливом як набуття життєвого досвіду, так і отримання знань, умінь та навичок в результаті психологічної просвіти. Розглядались особливості розвитку окремих аспектів особистісної зрілості, які, водночас,

можуть виступати показниками емоційно-мотиваційного та поведінкового аспектів психологічної культури студентів.

1. Мотивація досягнення, як компонент особистісної зрілості, є загальною спрямованістю діяльності індивіда на значущі життєві цілі, прагненням до повної самореалізації, самостійності, ініціативності, прагнення до лідерства, досягнення високих результатів в діяльності. У ряді досліджень (В.Г.Леонт'єв, А.К.Маркова, М.І.Ніколюкіна, Ю.М.Орлов, Р.І.Спентор, Л.М.Яворівська) мотивація досягнення визначається як система самооцінки особистості і склад її функціональних елементів: а) перцептивна готовність до розпізнавання існуючого й очікуваного рівня виконання діяльності; наявність перцептивних еталонів успіху в різних видах діяльності людини; б) передбачення радості від задоволення потреби шляхом редінтеграції (відновлення) переживань, пов'язаних у минулому з досягненням успіху; в) нешаблонні засоби досягнення успіху, в яких знаходиться самовираження індивідуальності, її індивідуальна стратегія успіху; г) включення образів досягнення в Я-концепцію.

Спеціальне дослідження Л.П.Шумакової, присвячене виявленню особливостей розвитку мотивації досягнення особистості психолога-практика в процесі професійної підготовки, показало, що мотивація досягнення пронизує усі структури особистості практикуючого психолога. Дослідниця розглядає мотивацію досягнення практикуючого психолога як систему її самооцінок у зв'язку з вагомими компонентами професійної діяльності психолога-практика: фізичним і психічним станом, інтелектом, гуманістичною спрямованістю, особливостями соціально-перцептивної підструктури та психологічною перцепцією, світоглядною позицією та життєвим досвідом особистості, тобто в контексті системного підходу до засобу зв'язку суб'єкта діяльності й умов діяльності. Розвиток мотивації досягнення практикуючого психолога відбувається, як показало дослідження Л.П.Шумакової, в результаті формування інтенціональності дій практичного психолога при виникненні відчуття причетності до значущої професійної групи за допомогою модульно-розвивальної системи навчання.

Аналіз наявних досліджень з проблеми мотивації досягнення та її формування у майбутніх фахівців зумовлюють припущення про позитивну кореляцію цього аспекту особистісної зрілості з таким показником психологічної культури студента, як академічна успішність з психологічних дисциплін.

Кількісний аналіз результатів дослідження показав у цілому високий рівень розвитку мотивації досягнення (2/3 від числа

опитаних), який тримається продовж всього періоду навчання. Лише третина студентів показала задовільний рівень мотивації досягнення. Дуже високий та незадовільний рівні не виявлені. Причому, як свідчить аналіз, високий рівень мотивації досягнення властивий всім студентам з високим балом успішності з психологічних дисциплін та більшої кількості з середнім. Студенти з низькою результативністю успішності з психології мають задовільний рівень мотивації досягнення. Все це є показниками позитивної кореляції між цими стандартизованими параметрами.

2. Друга шкала особистісної зрілості – це “ставлення до свого Я (Я-концепція)”. Ця шкала оцінює особистість людини за такими параметрами зрілості, як впевненість у своїх можливостях, задоволення своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями і навичками. Водночас цей аспект виявляє такі суттєві параметри поведінки, як адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, відсутність самозадоволення, скромність, повага до інших.

В шкалі ставлення до власного “Я” (Я-концепція) виділяється: дуже високий рівень, високий, задовільний та незадовільний.

Аналіз отриманих даних свідчить в цілому про переживання негативного ставлення майбутніх фахівців до свого “Я”. Незадовільний рівень виявлено у 76,2% опитаних першокурсників, задовільний – у 19%, і лише 4,8% показали високий рівень. І хоча загальна тенденція між успішністю студентів та рівнем ставлення до себе не зафіксована, в цілому така негативна “Я-концепція” майбутніх філософів, культурологів, психологів є тривожним симптомом, оскільки може виступати суттєвою перешкодою, гальмівним фактором у формуванні психологічної культури та самоактуалізації особистості майбутнього фахівця.

Опитування студентів випускного курсу показало незначні зрушення в цьому співвідношенні більше половини випускників засвідчили негативне ставлення до свого “Я”.

Отримані дані обумовили необхідність більш глибокого виявлення особливостей самосприйняття та самоставлення до власного “Я”. Зцією метою було проведено емпіричне дослідження установок особистості на себе за допомогою методики “Self-attitudes test” М.Куна і Т.Макпартленда. Автори виходять з того, що “Особистісне Я” являє собою набір установок на себе (Self-attitudes), що відповідає поглядам Міда на себе як на об’єкт, який в більшості випадків відповідає іншим об’єктам та його уявленню про об’єкт як про план дій (тобто установці).

При опитуванні студентам пропонувався листок паперу з інструкцією: “Нижче на сторінці Ви бачите 20 пронумерованих

пустих рядків. Напишіть на кожному з них відповідь на просте запитання “Хто Я?”. Напишіть просто 20 різних відповідей на це запитання. Відповідайте так, нібито Ви відповідаєте самому собі, а не комусь іншому. Розміщуйте відповіді в тому порядку, в якому вони приходять Вам в голову. Не турбуйтеся про логіку їх розміщення чи важливість. Пишіть швидко, оскільки Ваш час обмежений”.

Обробка відповідей здійснюється методом контент-аналізу. Всі відповіді групуються за двома категоріями: суб’єктивна чи об’єктивна. Ці змістовні категорії характеризують, з одного боку, віднесення себе до групи чи класу, чії межі та умови членства знають усі, тобто конвенціональне, об’єктивне називання, а з іншого боку, характеристики себе, пов’язані з групами, класами, рисами, станами чи іншими моментами, які для їх виявлення вимагають чи то вказівки самого респондента, чи для цього необхідно співвіднести його з іншими людьми, тобто суб’єктивна характеристика. Прикладами першої є такі характеристики себе як “студент”, “дівчина”, “дочка”, “майбутній філософ”, тобто те, що відноситься до об’єктивно визначених статусів і класів. Прикладами суб’єктивних категорій є поняття “хороший студент”, “красива”, “ледача”, “невисока” і т.п.

У психологічній літературі є вказівки на те, що у тих, хто при відповідях на тест використовує дуже мало чи зовсім не використовує об’єктивних характеристик, є симптоми емоційних розладів.

Запитання “Хто Я?” є саме таким, яке логічно повинно пов’язуватись з тим, з чим себе ідентифікує індивід, тобто з тим соціальним статусом і з тими якостями, які, на його думку, з цим пов’язуються. Прохання писати так, “ніби Ви пишете самому собі”, покликане виявити загальні установки індивіда на самого себе, а не окремих специфічних установок, які можуть бути пов’язані з ситуацією дослідження чи впливом експериментатора. Вимога методики саме 20 характеристик, пов’язаних з уявленням про власну ідентичність, пояснюється тим, що природа індивідуальних статусів є складною і багатоаспектною.

Розподіл відповідей на об’єктивну та суб’єктивну категорії пов’язаний з теоретичними уявленнями про “особистісне Я” як інтеріоризацію індивідуальної позиції в соціальній системі. Відмінності в ідентифікації “особистісного Я” еквівалентні тому, як індивіди пов’язують свою долю з рядом можливих груп.

Порядок відповідей є відображенням “Я-концепції” особистості.

Об’єктивний компонент “Я-концепції” є більш вираженим, тобто об’єктивні, соціально підкріплені установки, знаходяться

зверху ієрархії установок на себе. Суб'єктивні установки є результатом інтеріоризації індивідом тих об'єктивних соціальних статусів, які він займає. Але оскільки люди організують і направляють свою поведінку відповідно до суб'єктивних ідентифікацій, то для передбачення поведінки особистості потрібно знати її суб'єктивне визначення своєї ідентичності.

Результати дослідження засвідчили, перш за все, те, що студенти спочатку схильні називати більшість об'єктивних характеристик, а потім суб'єктивні. Наприклад:

- людина, особистість, індивідуальність, лікар душі, зірка на небі, перо крила янгола, світло-сірий лабіринт, квітка навесні, щаслива дочка, добра подруга, надійний друг, вірна коханню, домовий, хазяйка, промінь сонця, дощ, хоробра, рішуча, смілива, віддана своїй праці (Олена П.);
- студентка, кохана, смілива, точна, впевнена, наполеглива, лабільна, ледача, в'яла, депресивна, тактовна, ненав'язлива, невтомна, корисна, працездатна, добра, безвідмовна, співчутлива, терпелива (Катя З.);
- особистість, мужчина, студент, молода людина, майбутній психоаналітик, спортсмен, ледачий, любить погуляти, холостяк, мужній, боягуз, веселий, "базіка", син, громадянин України, розумний, некурець, непитущий, приятний, любить поспати (Сергій Б.).

Водночас, як бачимо з прикладів, часто зустрічаються "помилки", тобто повернення до об'єктивних характеристик поміж суб'єктивних.

Аналіз представлених "Я-концепцій" показав різне співвідношення об'єктивних і суб'єктивних характеристик, а також помітне переважання в суб'єктивних характеристиках позитивних за своїм змістом. Більшість взагалі не давала собі негативних характеристик, що, в цілому, свідчить про позитивну "Я-концепцію". На перший погляд це здається неправомірним, оскільки результати дослідження особистісної зрілості за шкалою ставлення до власного Я ("Я-концепція") показали переважання задовільного та незадовільного рівнів.

Ми пояснюємо проявлену тенденцію, по-перше, високою мотивацією досягнення, яка, не підкріплюючись поки що реальними успіхами, зумовлює негативне ставлення до себе. По-друге, на нашу думку, в прагненні представити передусім позитивні установки беруть участь захисні механізми індивіда.

Аналіз кількісних даних результатів дослідження показав також певні зв'язки між успішністю студентів з психологічних

дисциплін (когнітивний компонент психологічної культури) та ставленням до себе. Чим вищий рівень успішності, тим більше об'єктивних (локусних) характеристик називав респондент і тим позитивніше виявляв загальне ставлення до себе та особистісну зрілість. При низькій особистісній зрілості, яка корелює, як правило, з низькою результативністю в навчанні, спостерігалось переважання суб'єктивних характеристик та незадовільний рівень ставлення до себе.

Отримані дані свідчать про важливість характеру установок на себе, характеру "Я-концепції" для процесу формування психологічної культури особистості та необхідність вироблення об'єктивних, конструктивних установок.

3. Третя шкала особистісної зрілості дає показники почуття громадянського обов'язку, з чим пов'язані такі якості, як патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба в спілкуванні. За методикою існують такі рівні: дуже високий, високий, задовільний і незадовільний.

Серед опитаних студентів найбільша кількість виявилась з високим рівнем почуття громадянського обов'язку (47%) і незадовільним (38,9%). Процент респондентів з дуже високим та задовільним рівнями незначний (відповідно 4,7% та 9,4%). Причому зв'язку між успішністю студентів з психологічних дисциплін та рівнем розвитку почуття громадянського обов'язку практично не виявлено. Студенти з низькою та середньою результативністю у навчанні в окремих випадках показували високий інтерес до суспільно-політичного життя та почуття патріотизму, і навпаки. Більш високі рівні цієї шкали зафіксовано у студентів-хлопців. У цілому така нерівномірність може пояснюватися особливостями перехідного періоду в Україні, гострою політичною боротьбою, економічним занепадом в країні, що може викликати або підвищений інтерес до суспільно-політичних подій, або повне збайдужіння до них.

Водночас припускаємо також, що дана шкала, оскільки вона включає лише 6 запитань, може бути не зовсім об'єктивною щодо такого широкого кола запитань і вимагає додаткових даних за іншими методиками. Ми залишаємо це питання відкритим, оскільки воно не є основним для розв'язання поставленої нами проблеми.

4. Четверта шкала запитальника особистісної зрілості спрямована на виявлення життєвих установок. У цей термін вкладається розуміння відносності сенсу життя, переважання

раціонального над емоційним, емоційної врівноваженості, розсудливості (на противагу імпульсивності).

Рівневі оцінки шкали виокремлюють: дуже високий рівень, високий, задовільний, незадовільний.

За результатами обстеження, з дуже високим рівнем студентів не виявлено; з високим – 19%, із задовільним – 43% та незадовільним – 38%. Помітний зв'язок між рівнем особистісної зрілості та рівнем життєвих установок. Окрім того, в студентів з високим рівнем життєвих установок зафіксовано переважання об'єктивних установок по відношенню до себе та вищі показники успішності з психологічних дисциплін, що підтверджує зв'язок особистісної зрілості студентів з їх психологічною культурою.

5. П'ята шкала запитальника особистісної зрілості характеризує здатність індивіда до встановлення психологічної близькості з іншими людьми. У це поняття включаються такі особистісні якості, як доброзичливість до людей, емпатія (здатність до співпереживання), уміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми, що, по суті, є емоційним компонентом психологічної культури особистості.

За цією шкалою виділяються: дуже високий рівень, високий, задовільний та незадовільний.

Результати показали, що більша половина студентів як початківців, так і випускників показали незадовільний та задовільний рівні цієї шкали, а це свідчить про недостатню сформованість емоційного компонента психологічної культури у майбутніх фахівців, від якого безпосередньо залежить і поведінковий компонент – встановлення щирих, емпатійних, толерантних стосунків зі своїми вихованцями, студентами, батьками, друзями.

Отже, проведене дослідження показало тісний зв'язок між особистісною зрілістю студентів та їх психологічною культурою. Більш високі показники психологічної культури властиві студентам з високою мотивацією досягнення, загальною спрямованістю індивіда на значущі життєві цілі, прагненням до самореалізації, самостійності, ініціативності, прагненням досягти успіху в професійному становленні, позитивній “Я-концепції” та переважанні об'єктивних установок на себе, наявністю почуття громадянського обов'язку та професійної відповідальності, емоційною врівноваженістю, доброзичливістю, емпатійністю, уміннями встановлювати близькі стосунки з іншими людьми.

Можна стверджувати, що психологічна зрілість особистості майбутнього фахівця та адекватність його самосприймання водночас є відображенням ріння його психологічної культури.

Оскільки певні характеристики психологічної зрілості можуть бути, як свідчать спеціальні дослідження предметом цілеспрямованого формування (мотивація досягнення, адекватність самоствавлення, Я-концепція, емпатія) активними соціально-психологічними методами навчання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, то можна припустити, що опосередкованим результатом такої роботи буде підвищення всіх компонентів психологічної культури студентів. Перевірка даного припущення і буде предметом наших подальших наукових розробок.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А. Личность и общение /А.А.Бодалев. – М., 1983. – 283 с.
2. Гильбух Ю.З. (ред.) Тест-опросник личностной зрелости. – К.: Научно-практический центр “Психодиагностика и дифференцированное обучение”, 1994. – 23 с.
3. Долинська Л.В. Тренінг особистісно-професійної зрілості / Л.В.Долинська, О.В.Темрук – К.: Марич, 2010. – 128 с. – (Психологічний інструментарій). Бібліогр.: с.120.
4. Чепелева Н.В. Психологічна культура майбутнього вчителя / Н.В.Чепелева. – К., 1989. – 32 с.

The article deals with the essential issue of practical psychology which is the forming of psychological culture of future teacher as a skilled specialist and qualified professional. Positive interconnection between students' psychological culture level and their personality maturity (in particular, such its components as level of aspiration, self-attitude, self-concept, empathy, feeling of civil duty, patriotism) has been revealed. The possibility of students' psychological culture advancement by personality maturity development with the help of active social-psychological methods of teaching has been grounded.

Keywords: student's psychological culture, personality maturity, self-attitude, aspiration motivation, self-concept, empathy, feeling of civil duty.

Отримано: 2.02.2012 р.